

MAURICE DUVERGER

Metodoloji Açısından

Sosyal Bilimlere Giriş

Türkçesi : Ünsal Oskay

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : erdoğan özer

İlk baskısı 1961 yılında "Presses Universitaires de France" tarafından METHODES DES SOCIALES adıyla yapılmıştır.

1964 yılında İngiltere'de George Allen ve Unwin Ltd. tarafından yayımlanmış; aynı yıl Amerika baskısı ise Frederick A. Praeger, Inc., tarafından üniversite yayınları arasında gerçekleştirilmiştir.

**baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık
ticaret ltd. şti.**

telf : 384 34 35 - 384 34 36 - 384 34 37

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: SOSYAL BİLİMLER.....	7
KESİM I. SOSYAL BİLİM KAVRAMI.....	8
1. SOSYAL BİLİMLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	9
2. SOSYAL OLGULARIN ÖZELLİKLERİ.....	26
KESİM II. ÇEŞİTLİ SOSYAL BİLİMLER.....	45
1. UZMANLAŞMIŞ SOSYAL BİLİMLER.....	47
2. GLOBAL SOSYAL BİLİMLER.....	69
KİTABIN PLANI.....	90
GENEL BİBLİYOGRAFYA.....	93
KISIM BİR: GÖZLEM TEKNİKLERİ.....	94
BÖLÜM BİR: BELGESEL GÖZLEM.....	96
KESİM I. BELGE KATEGORİLERİ.....	96
1. YAZILI BELGELER.....	96
2. İSTATİSTİKLER.....	108
3. DİĞER BELGELER.....	114
KESİM II. BELGELERİN ANALİZİNDE YÖNTEMLER.....	124
1. KLASİK YÖNTEMLER.....	125
2. KANTİTATİF YÖNTEMLER.....	134
KESİM III. MUHTEVA TAHLİLİ TEKNİKLERİ.....	144
1. ANALİZ BİRİMLERİ.....	144
2. ANALİTİK ÇERÇEVE.....	153
BÖLÜM İKİ : DOLAYSIZ YAYGIN GÖZLEM.....	169
KESİM I. ÖRNEKLEME.....	169
1. ÖRNEKLEMİN ÇIKARILMASI.....	169
2. ÖRNEKLEMİN TEMSİL YETENEĞİ.....	181
KESİM II. SORU KÂĞIDI HAZIRLAMA YÖNTEMLERİ.....	194
1. SORU KÂĞIDININ HAZIRLANMASI.....	194
2. SORU KÂĞIDININ YÖNETİMİ.....	217

KESİM III. SORUŞTURMA SONUÇLARI	229
1. SONUÇLARIN İŞLEMLERDEN GEÇİRİLMESİ	229
2. SONUÇLARIN YAYINLANMASI	236
BÖLÜM ÜÇ: DOLAYSIZ YOĞUN GÖZLEM	245
KESİM I. MÜLÂKATLAR	245
1. GENEL OLARAK MÜLÂKAT TEKNİĞİ	246
2. ÖZEL MÜLÂKAT TEKNİKLERİ	253
KESİM II. TUTUMLARIN TEST EDİLMESİ VE ÖLÇÜLMESİ	261
1. TEST YÖNTEMİ	262
2. KANAAT VE TUTUMLARIN ÖLÇÜLMESİ	271
KESİM III. KATILANIN GÖZLEMİ	291
1. KATILAN GÖZLEMCİLER	291
2. GÖZLEMCİNİN KATILMASI	301
KISIM İKİ: SİSTEMATİK ANALİZ	312
BÖLÜM BİR: SİSTEMATİK ANALİZİN ÖGELERİ	314
KESİM I: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	315
1. BİLİMSEL ARAŞTIRMA DÜZEYLERİ	315
2. SINIFLANDIRMALAR VE TİPOLOJİLER	324
3. TEORİLER VE HİPOTEZLER	334
KESİM II. DENEY	349
1. LABORATUVAR KOŞULLARDA DENEY	349
2. SAHADA YAPILAN DENEYLER	358
KESİM III. KARŞILAŞTIRMALI YÖNTEM	368
1. BENZER OLGULAR ÜZERİNDE YAPILAN KARŞILAŞTIRMALAR	369
2. AYNI OLGUNUN FARKLI GÖRÜNÜMLERİ	378
BÖLÜM İKİ: MATEMATİKSEL VE GRAFİKSEL TEKNİKLER	392
KESİM I. MATEMATİKSEL TEKNİKLER	393
1. OLGULARIN MATEMATİKSEL İFADESİ	393
2. MATEMATİKSEL ANALİZLER	406
KESİM II. GRAFİKLER	428
1. MATEMATİKSEL GRAFİKLER.....	429
2. MATEMATİKSEL OLMAYAN GRAFİKLER.....	447

GİRİŞ

SOSYAL BİLİMLER

Günümüz dünyasında sosyal bilimler çekirdeksel fizikten daha önemli bir uygulama alanına kavuşmuş bulunmaktadır. Totalitaryan devletlerdeki propaganda teknikleri, «kapitalist» ülkelerdeki reklamcılık, halkla ilişkiler, devrimci savaş ve «psikolojik eylem» günümüz dünyasında ve insanın yaşantısında yarattıkları değişiklikler yönünden çekirdeksel dağılımdan daha büyük bir önem taşımaktadır.

Ne var ki, kuram ile pratiğin birbirine karşı olan konumları bakımından sosyal bilimler ile fizik bilimler arasında farklılaşma görülmektedir. Fizik bilimlerde kuramsal alandaki ilerlemeler pratikteki uygulamalara öngelirken, sosyal bilimlerde bu durum ters olarak görünmekte; bu bilimlerde pratik kuramlardan daha hızla ilerlemektedir. Uygulamalı sosyal bilimlerin etkinliği ve işe yararlılığı ile bu bilimlerin kuramsal alanda gösterdikleri oturmamışlık arasında gözden kaçması güç bir terslik vardır: toplum-bilimciler, gerçekten, en basit en genel kavramların tanımlanmasında bile bir görüş birliğine varamamaktadırlar. Her toplumbilimci, sanki, salt kendi dilinde konuşuyormuş gibi konuştuğundan sosyal bilimciler arasında belirli bir bildirişimin işlerlikle sağlanması bile güçleşmektedir. Bu durum, olağan olarak, sosyal bilimlerin fizik bilimlere oranla daha yeni ve daha az gelişmiş oluşu ile açıklanmak istenmektedir — gerçekten, fizik bilimlerde de pratiğin kuramlardan daha hızla geliştiği bir dönem olmuştur.

Çağdaş dünyamızda çok önemli bir uygulanma alanı bulmuş olmasına rağmen, bazı bakımlardan, sosyal bilimler az gelişmiş

bilimler gibi görünmektedir. Bu durum belki de geçicidir, ama açıkça görülmekte ve epeyce süreceğe benzemektedir: bu bakımdan da üzerinde durulması gerekmektedir. Sosyal bilimlerin kullandıkları araştırma yöntemlerini ve tekniklerini ele alıp incelemeden önce, hiç kuşkusuz, sosyal bilimlerin ne olduğunu tanımlamakla işe başlamak gerekmektedir. Ancak, bu güç bir iştir. Bu konuda zaten karşı karşıya bulunduğumuz karışıklıkları daha da arttırmamak için, yeni yeni kavramlar, yeni yeni tanımlamalar, yeni yeni sınıflamalar ileri sürmemek daha doğru olacaktır. Amacımız, bu tür kavramlar, tanımlar ve sınıflamalar arasında benzer nitelikleri arayıp ortaya çıkarmak; aralarında bir yaklaşma sağlamaktır.

Kesim 1. Sosyal Bilim Kavramı

İlk bakışta, sosyal bilimden ne anlaşıldığını açıklamak kolay sanılmaktadır: sosyal bilimler toplum içinde yaşayan insanları; Aristo'nun «siyasal hayvan» dediği insanları incelemekte; bu bakımdan insan gruplarının, topluluklarının ve toplumlarının irdelenmesi ile ilgilenmektedirler. Fakat sadece insan grubu kavramını bile tanımlamak kolay olmamaktadır. Örneğin, insan grubu için 'basit bir bireyler alaşımı' desek, buna, herhangi bir sinema salonundaki seyircilerin gerçek bir topluluk olmadığı —ki belirli koşullarda olabilir— ileri sürülerek itiraz edilebilmektedir. Aynı şekilde, sosyal bilimler 'toplumdaki insanın incelenmesidir' ifadesi ile sosyal bilimler 'insan gruplarının analizidir' ifadesinin eş anlamlı sayılmamaları gerekmektedir: birincisinde, grubun üyesi olan bireyler; ikincisinde ise topluluk vurgulanmaktadır.

Sosyal bilimlerin nitelikleri, doğası ve amacı hakkında gidilmesi güç ve ağır tartışmalara saplanıp kalmamak için, sorunu kökensel açıdan ele alarak, kısmi bir tanım yapmak bizce daha uygun görünmektedir. İlk olarak, sosyal bilimlerin tarihsel gelişmesi üzerinde durularak sosyal bilimlerin amaç ve doğası sorunu bir içeriğe kavuşturulacaktır. İkinci olarak da, sosyal bilimler için

bir tanımda bulunmak amacıyla, en genel ölçülerde kabul edilen ve en tarafsız nitelikteki 'sosyal olgu bilimleri' tanımı verilecek; sosyal olgunun genel karakteri tanımlanacaktır. Diğer bir deyişle, bu yol 'sosyal olgunun' tanımını tartışmamızı gerektirecektir. Ama bu daha somut bir şeydir.

1. SOSYAL BİLİMLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Burada şematik ve yapay bir özetleme yapmak istiyorum. Bunun amacı sosyal olgunun tanımlanmasının fiilî güclüğünün anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Bu konuda göz önünde tutulması gereken iki şey vardır: (1) objektif bilim ile ahlâk ve metafizik arasında yüzyıllarca süren ilkel bir sınır karışıklığı; (2) yakın dönemlerde sosyal bilim yerine sosyal bilimleri getiren ve çeşitli özel alt-dallarda yeni yeni sosyal bilim disiplinlerinin oluşumu. Bu açıdan bakıldığında, birbirinden kesin olarak ayrılması, dolayısıyla de, kesin olarak başlangıç tarihlerinin gösterilmesi güç üç ana dönemden söz edebiliriz.

A. Sosyal bilim ve sosyal felsefe arasında ilkel sınır karışıklığı. İlk dönemde sosyal örgütün varolduğu biçimiyle ne olduğunu değil de ne olması gerektiğini gösterecek ilkeler ve kuralların saptanmasına çalışılmıştır. Diğer bir deyişle, yapılan, sosyal bilimden çok sosyal felsefe olmuştur. Bu tutum yüzyıllarca sürmüştür ve bugün de bütünüyle ortadan kalkmış değildir. Onsekizinci yüzyıla gelinceye dek eserlerinde felsefî değil de bilimsel tutumun ağır bastığı düşünür ve yazarlar çok az sayıda olmuştur. Onsekizinci yüzyıldan sonra bu sayı önemli ölçüde artmış, ondokuzuncu yüzyıldan itibaren ise, bilimsel tutum ağır basmaya başlamıştır.

(a) DÖNEMİN BAŞLICA KARAKTERİSTİKLERİ

İdeal bir sosyal örgütün ilkeleri üzerinde incelemede bulunabil-

mek için önce varolan sosyal örgütlerin incelenmesi gerekiyordu: bu nedenle sosyal filozoflar sosyal bilime yönelmek durumunda kalmışlardır.

1. Felsefî ve ahlâkî görüş açısının başatlığı. Kökensel biçiminde sosyal bilim, tıpkı bir pota içinde çeşitli cevherlerle alaşımlaştırılmış bir metal gibi, felsefî ve ahlâkî birçok normatif düşüncelerden oluşmuştur. Normatif düşünceler ile bilimsel gözlemlerin birbirine oranı yazardan yazara değişmiştir. Fakat genel olarak tüm yazarlarda normatif görüş açısı başat durumda kalmış; araştırmacının çalışmalarına yol göstermiş, hatta araştırmacının yaptığı çalışmalara bile kökenlik yapmıştır. İlk bilimsel kuramlar ahlâkî ve metafizik doktrinlerin bir yansıması ve *a priori* bir tutumun sonucu şeklinde oluşmuştur.

2. Derlenmiş gözlemlerin önemi. Sosyal bilimlerin gelişmesi açısından bu ilk dönemin önemi büyüktür. Bu dönemdeki yazarların çoğu dikkatli ve yorulmak bilmez birer gözlemci olmuşlardır. Metafizik ve normatif bir içeriğin olması ne gerçek dünyanın dikkatle analiz edilmesine ne de karşılaştırmalı (inceleme) yönteminin (in) gelişmesine engel olabilmıştır: bu bakımdan en iyi örnek Aristo'dur. Bu dönemde entellektüel niteliklerinden ikisi hemen neredeyse kesiksiz olarak varlığını sürdürmüştür: biri o dönemde varolan bilgilerin kazanılmasına yönelme, diğeri ise yeni bilgiler elde etmeye yönelme şeklinde görülmüştür. Bu dönemdeki felsefî eğilim birincisini yeğlemiş, ama ikincisine de hayat hakkı tanımıştır. Bu dönemdeki yazarların bizlere bıraktıkları zengin gözlemler, çoğu kez, aynı yazarların genel kuramlarından bile değerli olmuştur. Kuramları, gözlemci ile gerçeklik (reality) arasına yapay bir perde çektiği için, sosyal bilimlerin gelişmesine engel olmuştur.

(b) ANA AŞAMALAR

Burada bazı temel dönemleri işaret etmekle yetinecek; bir yandan metafiziksel nitelikteki doktrinle bağlantıyı vurgularken bir yan-

dan da filozofun tutumu ile gözlemcinin tutumu arasındaki, devamlı sayılabilecek nitelikteki, karşıtlık üzerinde duracağız.

1. *Antik çağda* bu durum Eflâton ile Aristo arasındaki klasik karşıtlıkta görülmüştür. Fakat bu aşırılaştırılmamalıdır. Gerçekten, Eflâton'un daha çok bir filozof olduğu ve analitik araç olarak da soyut usavurmaya kullandığı doğrudur. Aynı şekilde, Aristo'nun da gözlemcilikte olağanüstü yeteneğe sahip olduğu ve Aristo'nun felsefî düşüncesinin çok geniş ve çok çeşitli deneysel araştırmalara dayandığı da bir gerçektir. Örneğin, Aristo'nun 158 adet yabancı ve Helen site devletlerinin Anayasaları üzerine, bugün sadece birinin bize kaldığı (Atinalıların Anayasası) bir seri monografi yazdığını biliyoruz. Fakat buna rağmen, düşünsel yönden Aristo'nun başlangıç noktası felsefî nitelikte olmuş, toplum anlayışı da Aristo metafiziğini temel almıştır. Bununla beraber, Eflâton'da 'ekonomik ve toplumsal olguların bilimsel bir şekilde incelenmesi için yapılmış girişimlere rasgeleinmektedir (L. Robin): Eflâton'un, toplumsal hayatın coğrafî, demografik ve ekonomik koşullarının ne derece önem taşıdığının farkında olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Eflâton'un, «Her site biribiri ile savaşıyor en az iki bölümden oluşur: «zenginler ve yoksullar»* sözlerine bakarsak bu düşünürde sınıf mücadelesi teorisinin başlangıcının bulunduğu bile söylenebilir.

2. *Orta Çağda* sosyal felsefe dünyayı Hıristiyan dini ve ahlâk anlayışı açısından yorumlamıştır. İskolastik yöntemler deneysel gözlemleri değil tümdengelim (istidlâl: deduction) yeğlemiştir. Aquina'lı Aziz Thomas'nın sentez gücü Eflâton'un düzeyine erişmemişse de, sosyal araştırmalardaki bilimsel öğeler azalmaya başlamıştır. Bununla beraber, Hıristiyanlığın temel ilkeleri, özellikle İlk Günah** ve Kefaret*** gibi dogmalar yerine, ilk belirtilerini

**The Republic*, IV, p. 422

**Metinde «the Fall» diye geçiyor. Âdem'in cennetten kovulmasına yol açan ilk günah anlamında (çev.)

***Metinde «Redemption» diye geçiyor. Hazreti İsa'nın ölümüyle bütün insanları günahlarından kurtarmış olduğu inancını ifade etmektedir. (çev.)

Aziz Augustin'in *Tanrı Devleti*'nde gördüğümüz, toplumun tarihsel açıdan açıklanması yoluna geçilmeye başlamıştır. Nicholas Oresme'nin *Paranın Bulunuşu Üzerine Bir Çalışma* (1370) adlı eseri ise, hem bir yandan deneysel çalışmalar için gösterilebilecek ilk örneklerden birini teşkil etmiş, hem de yeni ve ayrı bir sosyal bilim dalının; ekonomi politiğin doğuşunun habercisi olmuştur.

3. *Rönesans ve Reformasyon* eskinin düşünsel kalıplarını yıkmış, denizaşırı toprakların bulunuşu Batı Avrupa ülkelerindeki insanların yeni yeni toplumları tanımalarını sağlamış; bu gelişmeler deneyci eğilimleri güçlendirmiştir. Machiavelli'nin *Prens* (Hükümdar) (1532) ve Jean Bodin'in *Cumhuriyet* (1577) isimli eserleri felsefi olmaktan çok, gerçekçi eserler niteliği kazanmıştır. Aynı dönemde, devletin tanımlayıcı bilimi olarak ortaya çıkan «istatistik» oluşmuş; siyasal bilimin öncüsü olarak İtalya'da gelişmeye başlamıştır (özellikle Sansovino'nun *De governo dei regime e republike antiche e moderne*, 1567 eserine bakınız). 1615 yılında ise Antoine de Montchétien ilk *Ekonomi Politik Kitabı*'nı (bilimsel bir araştırmadan çok derli-toplu tanıtıcı bir kitap) yayınlamıştır. Bunların yamsıra, yeni ve uzak ülkelere yapılan gezileri anlatan kitaplar yeni gözlemler sağlamış ve soyut şeyler yerine somut şeylere ilgi duyulmaya başlanmıştır.

Bununla beraber, genel yaklaşım bilimsel olmaktan çok gene felsefi nitelikte bir yaklaşım olmaya devam etmiştir. Fakat sosyal felsefenin içerik ve kapsamı evrim geçirmiştir: Hıristiyanlık biricik konu olmaktan çıkmaya başlamıştır. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı ve onyedinci yüzyıl 'doğal haklar' teorisinin oluşumuna tanıklık etmiş; Gentilis, Althusius, Grotius ve Pufendorf gibi düşünürlerin yazılarında hukuka dayanan bir sosyal felsefenin işlendiği görülmüştür. Bu temeller üzerindedir ki Locke siyasal liberalizm doktrinini geliştirmiştir (*Treatise on Civil Government*, 1689). Diğer yandan, ters bir yönde, Hobbes'un deneysel gözlemlere büyük ağırlık veren *Leviathan* (1651) adlı eserinde siyasal otoriteryanizm savunulmuştur.

B. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllar : bağımsız bir sosyal bilimin kuruluşu.

Onsekizinci yüzyıldan önce, bilimsel tutumun felsefî tutuma oranla daha önem kazandığı eserler pek ender olmuştur: Machiavelli, Bodin, Nicholas Oresme ve Montchtétien öncülük yapmışlardır. Onsekizinci yüzyılda bu tür eserler çoğalmış ve bilimle felsefenin birbirinden ayrılmasını öngören düşünceler yaygınlaşmıştır. Gene bu yüzyılda sosyal olgunun düzenli bir karakteri olduğu, bu nedenle fiziksel evreni yönetenlere benzeyen doğal yasalara bağlı olduğu düşüncesine varılmıştır. Toplumsal yasalar anlayışına ulaşılması, bilimin amacı denemelerle sınanabilecek yasalara varabilmek olduğu için, önemli bir ilerlemenin belirtisi olmuştur.

Bu bakımdan, onsekizinci yüzyılın katkısı büyük önem kazanmıştır. Fakat felsefî yaklaşım bu yüzyılda da önemini korumuştur. Sosyal yasa düşüncesi, bağımsız bir sosyal bilim anlayışı genel bir kabul görmemiştir. Bunlar, onsekizinci yüzyıl boyunca gitgide daha normal karşılanır olmuşlardır. Aynı şekilde, onsekizinci yüzyıl yazarlarının sosyal bilimin sınırlarını ve amacını tanımlayabildikleri de söylenemez. Auguste Comte'un yaptığı katkı işte bu açıdan çok önem taşımaktadır. Karl Marx'ın katkıları ise, sosyal olgunun amacını ve göreceli karakterde oluşunu aydınlığa çıkardığı için, aynı şekilde önem taşımış; bir bilim olarak sosyolojinin kuruluş ve oluşumunda Marx'ın getirdiği katkılar temel teşkil etmiştir.

(a) ONSEKİZİNCİ YÜZYILIN KATKISI

Onsekizinci yüzyılda da sosyal olguların felsefî bir bakış açısıyla değerlendirilmesine; insan toplumlarının ne ve nasıl olduklarına değil de, daha çok, nasıl olmaları gerektiği sorununa önem vermeye devam edilmiştir. Bu tutum, özellikle Rousseau'nun *Contrat Social* (1762) adlı eserinde doruğuna varmış; yazar bu eserde açıkça şunları söylemiştir: 'Doğruyu ve akla uygun olanı aradım, olgular hakkında tartışmalara girmiyorum.' Aynı tutum 'filozoflardan, Voltaire, Mably, d'Holbach, Diderot ve Ansik-

lopedistlerin eserlerinde de temel niteliğini sürdürmüştür. Bu tutum Montesquieu'nun yazılarında bile ağırlığını korumuştur.

1. *Gözleme dayanan çalışmaların gelişmesi.* «*Kanunların Ruhu*» (1784) adlı eser siyaset sosyoloji alanında verilen ilk eser sayılabilir. Toplumsal yasalar anlayışını yansıtan bu eserde açıkça şöyle denilmiştir: 'Ben burada ne olması gerektiğini değil, olanın ne olduğunu anlatıyorum.' Eser, bilimsel gözleme isteğini yansıtan bir eser olmuştur. *Kanunların Ruhu* bir tarafa bırakılacak olursa, 'sosyal bilimler üç yönde bir gelişme göstermişlerdir: (1) ekonomi politikte önce Fransız fizyokratları, sonra da Adam Smith'in İngiliz Okulu bağımsız bir bilim niteliği kazanmıştır; (2) ilk demografik çalışmalarda temel olarak kullanılan matematiksel istatistikde (Graunt, 1662; Halley, 1692; Deparcieux, 1746; Moheau, 1778); (3) gezgin ve «kâşiflerin» notlarına dayanan karşılaştırmalı halk toplulukları çalışmalarında. Bu sonuncusu için, Jean Demeunier'in *L'Esprit des usages et costumes des différents peuples* (1778), P. Lapitau'nun *Moeurs de sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps* (1724) adlı eserleri örnek verilebilir. Görülüyor ki, onsekizinci yüzyılın en önde gelen özelliği, felsefi öğelerin azaldığı veya tamamen ortadan kalktığı gerçekten bilimsel nitelikteki eserlerin çoğalması olmuştur.

2. *Toplumsal yasalar anlayışının işlenmesi.* Yüzyılın ikinci ve en önemli karakteristiği toplumsal olguların yasalara bağlı olduğu düşüncesine; Dupont des Nemours'un (1768) deyişiyle 'toplumun fiziksel yasaları' anlayışına varılması olmuştur. Bu yazardan da önce Montesquieu bu yasaları 'şey'lerin doğasından çıkarılabilecek gerekli ilişkiler' şeklinde tanımlamıştır (1748).

Toplumsal yasalar anlayışı, giderek, Tanrısal düzen anlayışından uzaklaşmıştır. Tuhaf ki, istatistiğin kurucularından biri olan Alman Süssmilch demografik düzenliliklerin kutsal iradenin sonucu olduğunu ileri sürmüştü; Mercier de la Rivière ise *Ordre naturel et essential des sociétés politiques* (1767) adlı eserine yazdığı